سی‌ودومین همایش بانکداری اسلامی: نظارت و تطبیق شرعی در بانکداری اسلامی: مبانی نظری، تجارب جهانی و توصیه‌های سیاستی
۸ و ۹ شهریور ماه ۱۴۰۱، صص. ۱۴۷-۱۷۶

اهمیت و جایگاه استانداردهای محصولات و ابزارهای بانکداری اسلامی در اجرای نظارت و تطبیق شرعی؛ مطالعه موردی: استاندارد مشارکت مدنی آئوفی

رسول خوانساری[۱]

چکیده

هر بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی که بخواهد از عنوان بانک اسلامی استفاده کند و خود را به‌عنوان یک مؤسسه اسلامی معرفی کند، لازم است استانداردهای خاصی را تأمین کند و مقام ناظر وظیفه دارد همواره وجود این ویژگی‌ها را مورد ارزیابی و پایش قرار دهد. یکی از مهم‌ترین موارد از این استانداردها، انطباق کلیه ابزارها، طرح‌ها، اوراق و شیوه‌های مورد استفاده در عمل با اصول و ضوابط شرعی است که در ادبیات بانکداری اسلامی از آن با عبارت « انطباق با شریعت»[۲] تعبیر می‌شود.

یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های پیش‌روی صنعت بانکداری و مالی اسلامی، به‌ویژه در عرصه بین‌المللی و معاملات برون مرزی، کمبود استانداردسازی و هماهنگ‌سازی شرعی در یک چهارچوب مشترک و وجود اختلاف‌نظر بین علما و کارشناسان فقهی است. از این‌رو، برخی مؤسسات مقررات‌گذار بین‌المللی همچون سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی و هیئت خدمات مالی اسلامی می‌کوشند تا با استانداردسازی جنبه‌های مختلف محصولات و خدمات بانکداری و مالی اسلامی، زمینه رشد بیشتر این صنعت را فراهم سازند.

در مقاله حاضر تلاش می‌شود تا ضمن معرفی استانداردهای این دو نهاد مهم در رابطه با محصولات و ابزارهای بانکداری اسلامی، استانداردهای مربوط به قرارداد مشارکت که توسط آئوفی معرفی شده، تبیین شود و براساس آن برخی توصیه‌های سیاستی به‌منظور اجرا در نظام بانکی کشور مطرح شود.

واژه‌های کلیدی: بانکداری اسلامی، نظارت شرعی، استانداردسازی

JEL: G3 ،G21, L15

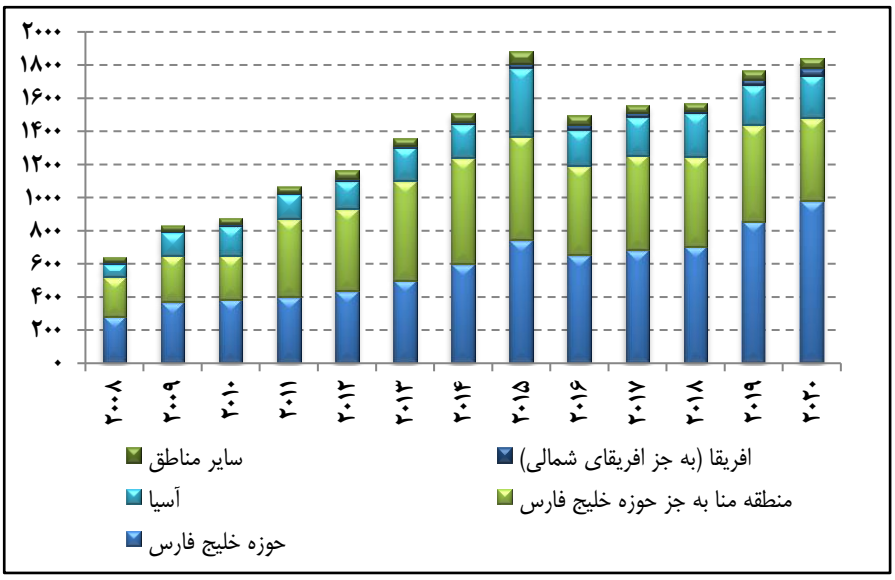
[۱] مدیر آموزش و ارزیابی عملکرد بانک کارآفرین، دکترای مدیریت مالی دانشگاه تهران، (نویسنده مسئول)؛ r.khansari@gmail.com

[2] Shariah Compliance

مقدمه

بانکداری اسلامی به‌عنوان بخش مهمی از صنعت مالی اسلامی در چند دهه گذشته، توسعه چشمگیری داشته و در بسیاری از کشورهای اسلامی و حتی غیراسلامی با استقبال خوبی مواجه بوده است. شماره شماره (۱) ارزش دارایی‌های بانکداری اسلامی از سال ۲۰۰۸ تا ۲۰۲۰ را نشان می‌دهد. ارزش دارایی‌های بانکداری اسلامی در سال ۲۰۲۰ به حدود ۱۸۴۲ میلیارد دلار رسیده است. (هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB)[1]: ۲۰۲۱)

شکل شماره ۱: ارزش دارایی‌های بانکداری اسلامی از سال ۲۰۰۸ تا ۲۰۲۰ (میلیارد دلار)

منبع: آی‌اف‌اس‌بی (۲۰۱۸؛ ۲۰۱۹؛ ۲۰۲۱)

در تمامی کشورهای جهان، هر بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی که بخواهد از عنوان بانک اسلامی استفاده کند و خود را به‌عنوان یک مؤسسه اسلامی معرفی کند، لازم است استانداردهای خاصی را تأمین کند و مقام ناظر وظیفه دارد همواره وجود این ویژگی‌ها را مورد ارزیابی و پایش قرار دهد. یکی از مهم‌ترین موارد از این استانداردها، انطباق کلیه ابزارها، طرح‌ها، اوراق و شیوه‌های مورد استفاده در

[1] IFSB

عمل با اصول و ضوابط شرعی است که در ادبیات بانکداری اسلامی از آن با عبارت «انطباق با شریعت[۱]» تعبیر می‌شود. (زولکیفلی[۲]: ۲۰۱۰، ص. ۱۸)

در بانکداری اسلامی تلاش می‌شود تا فعالیت‌های نظام بانکی براساس مبانی و اصول منطبق با شریعت اسلام انجام گیرد و قوانین شریعت زیربنای خدمات و محصولات ارایه شده در این صنعت باشد. از این‌رو، هرگونه فعالیت یا دادوستد مغایر با مبانی و اصول شریعت در چهارچوب بانکداری اسلامی جایگاهی ندارد. در واقع، «انطباق فعالیت‌های بانکی با اصول و آموزه‌های شرعی» اصل محوری بانکداری اسلامی است.

کشورهایی در صنعت بانکداری و مالی اسلامی موفق‌تر بوده‌اند که در کنار زیرساخت‌های گوناگون، چهارچوب مناسبی را نیز برای اطمینان از انطباق با شریعت در صنعت بانکداری و مالی اسلامی خود ایجاد کرده‌اند. زیرا انطباق با شریعت در صنعت مالی اسلامی، یک مسئله مرتبط با شهرت است و ریسک عدم‌انطباق با شریعت در همه مراحل فرایند طراحی و اجرای محصولات مالی اسلامی ممکن است وجود داشته باشد. (دیلویت و ایرتی[۳]: ۲۰۱۶، ص. ۱۱)

نظارت بر بانک‌های اسلامی به‌دلیل ویژگی‌ها و ماهیت خاص آن‌ها از جهت لزوم رعایت موازین شرعی، ابعاد خاصی پیدا می‌کند و لازم است در کنار نظارت بانکی متعارف و مدیریت ریسک‌های معمول، به مقوله «ریسک شریعت[۴]» هم توجه شود. براساس تعریف سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، ریسک شریعت عبارت است از: «خطری که یک بانک اسلامی یا یک نظام بانکی اسلامی به‌دلیل عدم انطباق فعالیت‌هایش با اصول و قوانین شریعت مقدس اسلام، ممکن است با آن مواجه شود». (سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI)[۵]: ۲۰۱۰، ص. ۶۶)

در کنار مفهوم ریسک شریعت یا به‌عبارت دقیق‌تر، ریسک عدم‌انطباق با شریعت، بحث نظارت شرعی نیز اهمیت می‌یابد. طبق دیدگاه سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI) نظارت شرعی[۶] عبارت است از: «کلیه اقدامات احتیاطی و نظارتی به‌منظور اطمینان از انطباق فعالیت‌های یک بانک اسلامی یا یک نظام بانکی اسلامی با اصول و قوانین شریعت مقدس اسلام.» هدف از این نظارت در نهایت دستیابی به مقررات، اقدامات، فعالیت‌ها، تدابیر، اصول و روش‌هایی است که به‌وسیله

[1] Shariah Compliance
[2] Zulkifli
[3] Deloitte & IRTI
[4] Shariah Risk
[5] Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions
[6] Shariah Supervision

آن‌ها بتوان ریسک شریعت در یک بانک اسلامی یا یک نظام بانکی را حداقل کرد». (آئوفی: ۲۰۱۰، ص. ۶۷۸)

مهم‌ترین نفع و کارکرد نظارت شرعی برای یک بانک اسلامی، بحث کاهش «ریسک شهرت[1]» است. به این معنی که اگر نظارت شرعی وجود نداشته باشد، ممکن است به‌تدریج بانک‌های اسلامی از اصول و ضوابط شرعی تعدی کنند و این باعث می‌شود اعتماد خبرگان، فقها، مراجع تقلید، عموم مردم و حتی کارکنان بانک نسبت به‌شرعی بودن عملکردها مورد سؤال و تردید قرار گیرد. (موسویان و میثمی: ۱۳۹۳، ص. ۱۲۱)

موضوع نظارت شرعی بر بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی موضوعی جدید نبوده و بررسی آن در سطح بین‌المللی، حاکی از آن است که تجارب خوبی در این زمینه وجود دارد. به‌طور مشخص، به‌دلیل آن‌که بانک‌های اسلامی معمولاً در فضایی رقابتی با بانک‌های متعارف به فعالیت مشغولند، در عمل به اثبات اسلامی بودن فعالیت‌های خود به مخاطبان و ذی‌نفعان مرتبط مجبورند. شیوه‌ای که بدین‌منظور استفاده می‌شود نیز تشکیل شورای نظارت شرعی در بانک و مؤسسه مالی با هدف ارزیابی اسلامی بودن فعالیت‌های بانک در طول سال است. (موسویان و همکاران: ۱۳۸۸، ص. ۱۱؛ روحانی: ۱۳۹۵، ص. ۲۲)

با توجه به بررسی تجارب بسیاری از کشورهای اسلامی می‌توان دریافت که مسئله انطباق با شریعت در بانک‌های اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و شاید بانک یا مؤسسه اسلامی‌ای در سایر کشورها وجود نداشته باشد که نوعی از نظارت شرعی را در خود اجرایی و عملیاتی نکرده باشد. البته در عمل، شوراهای فقهی در بانک‌های اسلامی یا نظام‌های بانکی اسلامی، با تعابیر گوناگونی چون شورای تخصصی فقهی، شورای فقهی، شورای شریعت، کمیته شریعت، کمیته فقهی، ناظران شریعت و غیره به فعالیت مشغولند که برخلاف تمامی تفاوت‌ها، اصل کار آن‌ها تضمین انطباق فعالیت‌ها با فقه اسلامی است.

شوراهای فقهی در بانک‌های اسلامی سایر کشورها، کارهای ویژه‌ایی برعهده دارند که برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: اطمینان از انطباق آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌های اجرایی و قراردادها با ضوابط شرعی، ارایه خدمات آموزشی در رابطه با اصول شریعت به مدیران و کارکنان، ارایه مشاوره شرعی به مشتریان، پاسخ به سؤالات شرعی ذی‌نفعان (مدیران، کارکنان و مشتریان)، مشاوره‌های موردی به مدیران ارشد، ارایه مشاوره انتخاب عقد به تسهیلات‌گیرندگان، انجام دادن بازرسی‌های

[1] Reputation Risk

شرعی در راستای تضمین اجرای صحیح عقود، تدوین گزارش سالانه انطباق با شریعت و افشای عمومی آن و تقویت برند و جایگاه بانک در زمینه بانکداری اسلامی.

هر یک از کشورهای فعال در صنعت مالی اسلامی، با توجه به گستره و میزان تخصصی بودن فعالیت‌های بانکی خود، راهکاری را برای بررسی و اطمینان از انطباق با شریعت در محصولات بانکداری و مالی اسلامی دارند. البته در سطح بین‌المللی راهکار مناسب می‌تواند تدوین یک استاندارد معیار در رابطه با محصولات مالی اسلامی از جهت انطباق با شریعت باشد، به‌گونه‌ای که رویکردهای مختلف را با ارایه حداقل الزامات افشا مدنظر قرار دهد. (آی‌اف‌اس‌بی– سازمان بین‌المللی بورس‌های اوراق بهادار– بورس اوراق بهادار مالزی[1]: ۲۰۱۳، ص. ۹۷)

هر چند که اصول و چهارچوب‌های کلی پذیرفته شده در شریعت اسلام ثابتند، ولی در استخراج احکام و تفسیر اصول و مبانی شرعی در مرحل صدور فتوا ممکن است بین فقهای گوناگون یا مذاهب مختلف اسلامی تفاوت‌هایی وجود داشته باشد. (رسول[2]: ۲۰۱۰، صص. ۲۲–۲۱) در واقع، فقه اسلامی به‌دلیل ماهیت پویای خود، به‌شکل یک مجموعه قطعی و بدون تغییر یا محدود به قواعد و مقررات یک کشور یا منطقه خاص نیست. (جابست[3]: ۲۰۰۷، ص. ۱۹)

در هر یک از کشورهای اسلامی و غیراسلامی، ترکیبی از پیروان مذاهب گوناگون وجود دارد. فقهای مذاهب اسلامی در اکثر مسائل فقهی اتفاق نظر دارند و اختلاف آرای فقهی با همه تنوعی که وجود دارد فقط در محدوده اندکی از فقه و شریعت کامل اسلام است. مسائل اختلافی دو نوع است: برخی از آن‌ها اختلاف بین مذاهب است که مذاهب گوناگون اسلامی بر اثر اختلاف در مبانی مذهبی و فقهی به اختلاف‌نظر فقهی می‌رسند. و برخی از مسائل اختلافی بین فقهای یک مذهب است که عوامل جزئی‌تری موجب اختلاف رأیشان می‌شود. (مکارم شیرازی: ۱۳۸۵، صص. ۳۴۲–۳۴۱) برخی از مهم‌ترین عوامل واگرایی فقهی بین فقها عبارتند از: ماهیت شریعت اسلام و ضرورت حفظ پویایی در آن با استفاده از فرایند اجتهاد، میراث باقیمانده از دوران استعمار و اجرای قوانین خارجی به‌جای قواعد شریعت در کشورهای اسلامی، وارد نشدن اصول و قواعد معاملات اسلامی در نظام حقوقی کشورهای اسلامی به‌صورت منسجم و در نظر گرفتن آن‌ها به‌عنوان اصول اخلاقی، تأثیر مذاهب گوناگون و عدم نهادینه کردن روش‌ها و قواعد شرعی در صنعت مالی اسلامی. (الامینه: ۲۰۱۲، صص. ۳۲۸–۳۲۳)

---

[1] IFSB-IOSCO-SC
[2] Rasul
[3] Jobst

یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های پیش‌روی صنعت بانکداری و مالی اسلامی، به‌ویژه در عرصه بین‌المللی و معاملات برون‌مرزی، کمبود استانداردسازی و هماهنگ‌سازی شرعی در یک چهارچوب مشترک و وجود اختلاف‌نظر بین علما و کارشناسان فقهی است. (رسول: ۲۰۱۰، صص. ۲۲-۲۱) به‌طوری که اصول، قواعد و روال‌های مشترکی در سطح بین‌المللی برای تصمیم‌گیری فقها درباره انطباق با شریعت در طراحی و معامله‌ی ابزارها و محصولات مالی جدید وجود ندارد. (حسن و مالکنشت: ۲۰۱۱، ص. ۱۸۱)

کمبود استانداردسازی شرعی موجب شده تا فعالان بازار به‌سمت فقها یا شوراهای فقهی در مناطقی تمایل یابند که سختگیری کمتری داشته باشند یا به‌عبارتی راحت‌تر، ابزارها و محصولات مالی اسلامی را از نظر فقهی تأیید کنند، پدیده‌ای که با عنوان «خرید فتوا»[1] شناخته می‌شود. (صفری و همکاران: ۲۰۱۴، ص. ۱۹۳) همچنین، قابلیت اتکا به رتبه‌بندی‌های منتشر شده براساس استانداردهای فقهی گوناگون، کمتر می‌شود. (کمالی و عبداله: ۲۰۱۴، ص. ۹۸) این امر در بلندمدت موجب لطمه‌دار شدن اعتبار ابزارها و محصولات مالی اسلامی و کاهش اعتماد مسلمانان به این بازار خواهد شد. شایان ذکر است، واگرایی فقهی نباید به‌عنوان توجیهی برای کمبود استدلال منطقی و افشای لازم در رابطه با انطباق با شریعت یا بسط مرزهای نوآوری در طراحی محصولات، ورای اصول و ضوابط اسلامی مورد استفاده قرار گیرد.

چالش واگرایی فقهی درباره ابزارها و محصولات بانکداری اسلامی وقتی تشدید می‌شود که امکان تغییر دیدگاه برخی فقها طی زمان نیز وجود دارد. برای مثال، تا سال ۲۰۰۷ بسیاری از اوراق منتشره براساس تفسیرهای ساده‌تری از اصول شریعت منتشر شده بود و تلاش می‌شد تا حدی به اوراق قرضه متعارف شبیه شوند. در سال ۲۰۰۸ شیخ تقی عثمانی، رئیس شورای فقهی آئوفی این انتقاد را وارد کرد که بیشتر ساختارهای اوراق، متضمن بازده تضمین‌شده توسط بانی است (مانند تعهد خرید اوراق در سررسید با قیمت از پیش تعیین شده براساس مبلغ اسمی) و به‌همین دلیل حدود ۸۵ درصد اوراق منتشرشده با شریعت منطبق نیستند.[2] در پی این انتقادها، حجم انتشار اوراق مضاربه و مشارکت، به‌ویژه در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس کاهش زیادی داشت. همچنین، انتقادهای دیگری درخصوص ساختارهای مبتنی بر خرید و فروش دین و موارد مرتبط با آن وارد شد که بر بازار صکوک اثرگذار بود. از این‌رو، آئوفی در فوریه ۲۰۰۸ بیانیه‌ای در رابطه با برخی ابعاد شرعی اوراق مانند نقش

[1] Fatwa Shopping

[2] شایان ذکر است، انتقادات شیخ تقی عثمانی، مبتنی بر این رویکرد ایده‌آل‌گرانه است که اصل در معاملات مالی اسلامی بر تسهیم سود و زیان بین طرفین قرارداد است و از این جهت قراردادهای مالکیت محور (همانند مشارکت و مضاربه) ترجیح دارد. (صفری و همکاران: ۲۰۱۴، ص. ۶۳) که البته از نظر نگارنده دلایل متقن و محکمی بر تأیید این دیدگاه وجود ندارد.

مالکیت دارایی، تضمین سرمایه، شورای فقهی و فرایند تأیید فقهی در زمان انتشار و معامله اوراق منتشر کرد تا بدین‌وسیله برخی جنبه‌های شرعی در اوراق تقویت شود.

اهمیت استانداردسازی شرعی در ابزارها و محصولات بانکداری اسلامی زمانی بیشتر می‌شود که یک بانک بخواهد در سطح بین‌المللی فعالیت گسترده‌تری داشته باشد. زیرا در سطح بین‌المللی نمی‌توان به استدلال‌های درون‌دینی یا درون‌مذهبی اکتفا کرد و لازم است یک چهارچوب استاندارد و همسان در رابطه با ابعاد مختلف ابزارها و محصولات بانکداری اسلامی از قبیل مباحث شرعی آن وجود داشته باشد.

با توجه به آنچه گفته شد، در این مقاله سعی می‌شود تا ضمن تبیین کلیت استانداردهای آئوفی و آی‌اف‌اس‌بی، استانداردهای آئوفی درباره قرارداد مشارکت به‌صورت موردی بررسی و ابعاد آن‌ها ارایه شود.

ادبیات نظری پژوهش

استانداردسازی در صنعت مالی، چهار بعد اصلی دارد: استانداردسازی مقررات و جنبه‌های حقوقی، استانداردهای حسابداری و حسابرسی، استانداردهای شرعی و استانداردسازی محصولات و قراردادها. (ایسرا و تامسون رویترز: ۲۰۱۶، ص. ۵۰) با توجه به اختلاف مقررات و سازکارهای حقوقی، مالی، حسابداری و غیره در کشورهای گوناگون، ممکن است محصولات و ابزارهای مالی اسلامی که در یک کشور طراحی می‌شود، در کشورهای دیگر از پذیرش کافی برخوردار نباشد. از این‌رو، استانداردسازی می‌تواند علاوه بر کمک به تقویت نظارت شرعی در داخل یک کشور، به افزایش همگرایی بین بازارهای گوناگون و کاهش عدم‌اطمینان نیز کمک کند. (ام‌آی‌اف‌سی: ۲۰۱۵، ص. ۶)

با وجود یکسان بودن مفهوم شریعت و وجود برخی رهنمودها و استانداردها همانند استانداردهای شرعی آئوفی، جزئیات قراردادها و ساختارهای مورد استفاده و اجرای آن‌ها در عمل، تا حد زیادی به تفاسیر و تصمیم شوراهای فقهی وابسته است. از این‌رو، برخی مؤسسات بین‌المللی همچون آئوفی و آی‌اف‌اس‌بی می‌کوشند تا با استانداردسازی جنبه‌های مختلف ابزارهای مالی اسلامی از قبیل مباحث فقهی و شرعی آن، زمینه هماهنگ‌سازی و رشد بیشتر صنعت بانکداری و مالی اسلامی را فراهم سازند. هر چند تاکنون اجماع کاملی درباره بسیاری از مسائل فقهی پدید نیامده، ولی در برخی جنبه‌ها همگرایی ایجاد شده و انتظار می‌رود این همگرایی بیشتر شود. (اقبال و میرآخور: ۲۰۱۱، ص. ۱۹۹) در ادامه، استانداردهای دو نهاد مهم، یعنی آئوفی و آی‌اف‌اس‌بی، معرفی می‌شود.

استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی

سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI) مطابق توافق‌نامه‌ای بین مؤسسات مالی اسلامی در سال ۱۹۹۰ میلادی (۱۴۱۰ هـ ق.) در الجزایر تأسیس و در تاریخ ۲۷ مارس ۱۹۹۱ میلادی (۱۴۱۱ هـ ق.) در بحرین به ثبت رسید. این سازمان که در ابتدا با نام «سازمان حسابداری مالی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی»[1] آغاز به‌کار کرد، مؤسسه‌ای بین‌المللی، غیردولتی و غیرانتفاعی است که می‌کوشد استانداردهای حسابداری، حسابرسی، حاکمیتی و اخلاقی برای بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی ارایه کند که برخی از این استانداردها در کشورهای مختلف مورد استفاده بانک‌های مرکزی و مؤسسات مالی اسلامی قرار گرفته است. اهداف اصلی آئوفی به‌شرح زیر است:

۱- توسعه حسابداری، حسابرسی، حاکمیتی و تفکر اخلاقی مربوط به فعالیت مؤسسات مالی اسلامی با در نظر گرفتن استانداردها و شیوه‌های بین‌المللی مطابق با موازین شرعی در اسلام.

۲- گسترش حسابداری، حسابرسی، حاکمیتی و تفکر اخلاقی مربوط به فعالیت مؤسسات مالی اسلامی و کاربرد آن از طریق سمینارهای آموزشی، انتشار خبرنامه‌های دوره‌ای، تهیه گزارش، پژوهش و سایر موارد.

الف- هماهنگ‌سازی خط‌مشی‌ها و روش‌های حسابداری پذیرفته شده توسط مؤسسات مالی اسلامی از طریق تهیه و انتشار استانداردهای حسابداری و تفسیر آن‌ها برای این مؤسسات؛

ب- بهبود کیفیت و یکپارچگی روش‌های حسابرسی و حاکمیتی مربوط به‌مؤسسات مالی اسلامی از طریق تهیه و انتشار استانداردهای حسابرسی و حاکمیتی و تفسیر آن‌ها برای این مؤسسات؛ و

ج- ترویج روش‌های اخلاقی مناسب مربوط به مؤسسات مالی اسلامی از طریق تهیه و انتشار استانداردهای اخلاقی برای این مؤسسات؛

۳- دستیابی به‌انطباق -در حد مقدور- در مفاهیم و برنامه‌های کاربردی در بین هیئت‌های نظارت شرعی مؤسسات مالی اسلامی برای اجتناب از تضاد و ناهماهنگی بین فتواها و دستورالعمل‌های این مؤسسات، با هدف فعال کردن نقش هیئت‌های نظارت شرعی مؤسسات مالی اسلامی و بانک‌های مرکزی از طریق تهیه، انتشار و تفسیر استانداردهای شرعی و ضوابط فقهی برای سرمایه‌گذاری، تأمین اعتبار و بیمه.

[1] Financial Accounting Organization for Islamic Banks and Financial Institutions

۴- نزدیک شدن به نهادهای نظارتی ذی‌ربط، شامل مؤسسات مالی اسلامی، سایر مؤسسات مالی که خدمات مالی اسلامی ارایه می‌دهند و شرکت‌های حسابداری و حسابرسی به‌منظور اجرای استانداردها و نیز بیانیه‌ها و دستورالعمل‌هایی که توسط آئوفی منتشر شده است.

۵- ارایه برنامه‌های آموزشی و تربیتی نظیر برنامه‌های توسعه حرفه‌ای در زمینه حسابداری، حسابرسی، اخلاق، حاکمیت، شریعت و سایر زمینه‌های مرتبط، به‌منظور ارتقای دانش و ترغیب حرفه‌ای‌گری در امور بانکی و مالی اسلامی؛ آموزش و ارزیابی و اعطای گواهینامه باید توسط آئوفی و/ یا هماهنگی با دیگر مؤسسات انجام شود.

۶- انجام دادن سایر فعالیت‌ها از قبیل صدور گواهینامه رعایت استانداردهای آئوفی، به‌منظور جلب آگاهی گسترده‌تر و پذیرش استانداردهای آئوفی در زمینه حسابداری، حسابرسی، اخلاق، حاکمیت و شرع.

ساختار آئوفی کاملاً ساده است و از یک مجمع عمومی، هیئت امنا، هیئت استانداردها و یک هیئت شرعی تشکیل شده است. این مرکز توسط بیش از ۲۰۰ نهاد از قبیل بانک‌های مرکزی و مقامات نظارتی، مؤسسات مالی، مؤسسات حسابداری و حسابرسی و شرکت‌های حقوقی واقع در حدود ۴۵ کشور گوناگون پشتیبانی می‌شود. این سازمان تاکنون تعداد ۱۲۰ مورد استاندارد منتشر کرده که ۶۱ مورد آن مربوط به موازین شرعی، ۳۸ استاندارد حسابداری، ۶ استاندارد حسابرسی، ۱۳ استاندارد حاکمیتی و دو مورد نیز در زمینه اخلاقی است. استانداردهای آئوفی در بسیاری از کشورها مانند بحرین، اردن، لبنان، قطر، سودان و سوریه به‌تصویب رسیده است. همچنین، استانداردهای شرعی آئوفی به زبان‌های عربی، انگلیسی، فرانسوی و روسی موجود است و سایر استانداردها نیز به دو زبان عربی و انگلیسی منتشر شده است.

مهم‌ترین محتوای تولید شده توسط آئوفی که در دو دهه اخیر به‌صورت سالانه یا دو سالانه مورد اصلاح و تکمیل قرار گرفته، دو مجموعه است که به‌ترتیب عبارتند از: «استانداردهای شرعی برای مؤسسات مالی اسلامی»[1] و «استانداردهای حسابداری، حسابرسی و حاکمیتی برای مؤسسات مالی اسلامی»[2]. در این میان، هر چند تمامی استانداردهای ارایه شده در بخش استانداردهای حاکمیتی برای مسئله نظارت شرعی و استخراج شیوه صحیح اجرایی کردن آن در نظام بانکی کشور دارای اهمیت است، اما استانداردهای اول و دوم آن، که به‌ترتیب به مسئله «فرایند اجرایی تشکیل شورای فقهی» و «شیوه

[1] Shari’a Standards for Islamic Financial Institutions
[2] Accounting, Auditing & Governance Standards for Islamic Financial Institutions

مناسب اعمال نظارت شرعی» می‌پردازد از اهمیت بیشتری برخوردار است. شایان ذکر است که برخلاف استانداردهای هیئت خدمات مالی اسلامی که بیشتر کلی بوده و اصول احتیاطی مرتبط با اعمال نظارت شرعی در بانک‌های اسلامی را مطرح می‌کند، استانداردهای آئوفی جزئی بوده و می‌کوشد به‌صورت موردی برای نظارت بر اکثر فعالیت‌هایی که یک مؤسسه مالی انجام می‌دهد، استاندارد ارایه دهد. (آئوفی: ۲۰۲۱)

همان‌طور که گفته شد، آئوفی تاکنون ۶۱ استاندارد شرعی معرفی کرده است.[۱] به‌طور کلی، چهارچوب استانداردهای شرعی آئوفی بدین‌صورت است که پس از بیان مقدمه‌ای درباره استاندارد، محتوای استاندارد شامل دامنه کاربرد آن، ضوابط شرعی مربوط و تاریخ انتشار استاندارد اعلام می‌شود و معمولاً در پیوست استاندارد نیز مواردی مانند پیشینه شکل‌گیری آن، تعریف واژگان و مبانی شرعی مربوط به محتوای استاندارد ذکر می‌شود. مهم‌ترین این استانداردها که ارتباط بیشتری با بانکداری اسلامی دارد عبارتند از:

- معاملات ارزی
- کارت بدهی، کارت شارژ و کارت اعتباری
- نکول در بازپرداخت بدهی
- تسویه‌ی بدهی‌ها با تهاتر
- ضمان
- حواله
- مرابحه
- اجاره و اجاره به‌شرط تملیک
- سلف و سلف موازی
- استصناع و استصناع موازی
- شرکت (مشارکت) و شرکت‌های نوین
- مضاربه
- اعتبار اسنادی

[۱] شایان ذکر است، در کتاب استانداردهای شرعی، ویراست ۲۰۱۵، تعداد استانداردهای ذکر شده ۵۴ مورد است، ولی استانداردهای جدید شرعی این سازمان در تارنمای آن قابل دسترسی است، هر چند که موارد اخیر آن تنها به زبان عربی موجود است و تا زمان تدوین این مقاله به زبان لاتین ترجمه نشده است.

- جعاله
- اوراق تجاری
- اوراق (صکوک) سرمایه‌گذاری
- قبض
- وکالت و تصرف فضولی
- ترکیب عقود
- خدمات بانکی در بانک‌های اسلامی
- ضابطه‌ی غرر در معاملات مالی
- تسهیلات اعتباری
- معاملات مالی برخط
- رهن و کاربردهای معاصر آن
- توزیع سود در حساب‌های سرمایه‌گذاری مبتنی بر مضاربه
- ورشکستگی (افلاس)
- کسب و به‌کارگیری نقدینگی
- حمایت سرمایه و سرمایه‌گذاری‌ها
- وکالت سرمایه‌گذاری
- ضوابط محاسبه‌ی سود در معاملات مالی
- تعهد یکجانبه و دوجانبه
- مساقات
- بیع دین
- کارت‌های پرداخت (آئوفی: ۲۰۱۵b؛ آئوفی: ۲۰۲۱)

آئوفی تاکنون ۳۸ استاندارد حسابداری، ۶ استاندارد حسابرسی، ۱۳ استاندارد حاکمیتی و ۲ استاندارد در زمینه اخلاقی معرفی کرده است.[۱] آئوفی در سال ۲۰۱۵ با انتشار مجموعه این استانداردها در یک مجلد جداگانه، کوشیده تا چهارچوب مناسبی برای اجرای این نوع استانداردها در بانک‌ها و مؤسسات مالی

[۱] شایان ذکر است، در کتاب استانداردهای حسابداری، حسابرسی و حاکمیتی، ویراست ۲۰۱۵، تعداد استانداردهای حسابداری ۲۷ مورد، تعداد استانداردهای حسابرسی ۵ مورد و تعداد استانداردهای حاکمیتی نیز ۷ مورد است. ولی در تارنمای این سازمان استانداردهای جدید نیز اضافه شده است.

اسلامی فراهم کند. در این نوع استانداردها پس از بیان مقدمه‌ای درباره استاندارد، محتوای استاندارد شامل دامنه کاربرد آن، سرفصل‌های اصلی استاندارد و تاریخ انتشار استاندارد اعلام می‌شود و معمولاً در پیوست استاندارد نیز مواردی مانند پیشینه شکل‌گیری آن، تعریف واژگان و مبانی شرعی مربوط به‌محتوای استاندارد ذکر می‌شود. مهم‌ترین این استانداردها که ارتباط بیشتری با بانکداری اسلامی و به‌ویژه مباحث مربوط به‌انطباق با شریعت دارد عبارتند از:

الف- استانداردهای حسابداری

- ارایه و افشای عمومی صورت‌های مالی بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی
- مرابحه و مرابحه‌ی سفارشی
- تأمین مالی مضاربه
- تأمین مالی مشارکت
- سلف و سلف موازی
- اجاره و اجاره به‌شرط تملیک
- زکات
- استصناع و استصناع موازی
- ذخایر و اندوخته‌ها
- معاملات ارزی و عملیات خارجی
- فروش اعتباری (نسیه)
- حساب‌های سرمایه‌گذاری

ب- استانداردهای حسابرسی

- بررسی رعایت اصول و ضوابط شرعی توسط حسابرس مستقل
- حسابرسی شرعی بیرونی

ج- استانداردهای حاکمیتی

- هیئت نظارت شرعی: انتصاب، ترکیب و گزارش‌دهی
- بررسی شرعی
- بررسی شرعی داخلی
- استقلال هیئت نظارت شرعی
- اجرا و افشای مسئولیت اجتماعی شرکتی برای مؤسسات مالی اسلامی

- هیئت شریعت مرکزی
- واحد انطباق با شریعت
- رتبه‌بندی انطباق با شریعت و امانتداری برای مؤسسات مالی اسلامی
- حسابرسی شرعی داخلی

د- اصول اخلاقی

- اصول اخلاقی برای حسابداران و حسابرسان مؤسسات مالی اسلامی
- اصول اخلاقی برای کارکنان مؤسسات مالی اسلامی (آئوفی: ۲۰۱۵a؛ آئوفی: ۲۰۲۱)

استانداردهای هیئت خدمات مالی اسلامی

هیئت خدمات مالی اسلامی[1] (IFSB) یک نهاد بین‌المللی است که استانداردهایی را براساس موازین شریعت اسلام به‌منظور تقویت سلامت و ثبات صنعت خدمات مالی اسلامی تهیه و منتشر می‌کند. این مجموعه استانداردها که جنبه ارشادی دارند در حوزه بانکداری، بازارهای مالی و بیمه مبتنی بر موازین و اصول شریعت اسلام جهت استفاده مؤسسات فعال در صنعت خدمات مالی اسلامی تهیه می‌شود. این نهاد به‌دنبال ایجاد سلامت و ثبات صنعت خدمات مالی اسلامی شامل بانک، بازار سرمایه و بیمه است و هدف اصلی آن معرفی استانداردهای جدید و تطبیق با استانداردهای موجود بین‌المللی و سازگار با شریعت است.

استانداردهای تدوین شده توسط این هیئت توانسته نظر مساعد و حمایت کشورهای مختلف را به خود جلب کند. فعالیت‌های این نهاد به‌نوعی مکمل اقدامات و فعالیت‌های کمیته نظارت بانکی بال، سازمان بین‌المللی کمیسیون‌های اوراق بهادار و انجمن بین‌المللی ناظران بیمه به‌شمار می‌آید. (پورمحمدی: ۱۳۹۲)

هیئت خدمات مالی اسلامی در تاریخ سوم نوامبر سال ۲۰۰۲ میلادی به‌صورت رسمی تأسیس و در دهم مارس سال ۲۰۰۳ میلادی فعالیت خود را آغاز کرد. اساسنامه این هیئت در زمان تأسیس توسط ۹ بانک مرکزی و مقام ناظر مالی شامل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، بانک مرکزی مالزی (بانک نگارا)، بانک مرکزی سودان، بانک مرکزی اندونزی، بانک مرکزی پاکستان، بانک مرکزی بحرین، بانک مرکزی کویت، نهاد ناظر پولی عربستان[2] و بانک توسعه اسلامی امضا شده است. مکان

[1] Islamic Financial Services Board
[2] Saudi Arabian Monetary Agency

این هیئت در شهر کوآلالامپور مالزی است. کشور مالزی با تصویب «قانون هیئت خدمات مالی اسلامی»[1] در سال ۲۰۰۲ این هیئت را به‌رسمیت شناخته است. (آی‌اف‌اس‌بی: ۲۰۲۱)

مأموریت هیئت خدمات مالی اسلامی، توسعه ثبات و تاب‌آوری صنعت خدمات مالی اسلامی است. این هیئت در تلاش است تا این مأموریت را از طریق صدور و تسهیل اجرای استانداردهای بین‌المللی نظارتی و احتیاطی و با به اشتراک‌گذاری و توسعه دانش به انجام برساند. طبق ماده چهارم اساسنامه هیئت خدمات مالی اسلامی، اهداف و وظایف زیر برای این هیئت مقرر شده است:

- توسعه معیارهای شفافیت و مقررات احتیاطی در ارایه خدمات مالی اسلامی از طریق معرفی استانداردهای بین‌المللی در تطابق با اصول شریعت اسلام؛
- ارایه دستورالعمل در زمینه‌های نظارتی و تدوین مقررات مؤسسات مالی اسلامی به انضمام ارایه معیار جهت شناسایی، اندازه‌گیری، مدیریت و آشکارسازی انواع ریسک‌های بانکی؛
- تشویق همکاری میان کشورهای عضو برای گسترش خدمات مالی اسلامی؛
- همکاری با سازمان‌های بین‌المللی جهت تدوین استانداردهای مربوط به ثبات و استحکام سیستم پولی و مالی جهانی و مؤسسات مالی کشورهای عضو؛
- تسهیل آموزش و توسعه مهارت کارکنان در زمینه‌های مربوط به تنظیم مقررات مؤثر بر صنعت خدمات مالی اسلامی و بازارهای مرتبط؛
- انجام دادن پژوهش، مطالعات و تحقیقات در صنعت خدمات مالی اسلامی و چاپ و نشر آن؛
- ایجاد یک پایگاه داده‌ای از بانک‌ها، مؤسسات و کارشناسان صنعت مالی اسلامی. (همان منبع: ۲۰۲۱)

از مهم‌ترین محصولات کاربردی هیأت خدمات مالی اسلامی برای نهادهای مالی اسلامی در قالب ۲۵ استاندارد، ۳ یادداشت فنی و ۷ مورد رهنمودهای مالی اسلامی ارایه شده است. در واقع، تهیه و ارایه استانداردها، یادداشت‌های فنی و رهنمودها و نیز منطبق‌سازی استانداردهای جاری بین‌المللی با اصول شریعت و در ادامه، توصیه صنعت خدمات مالی اسلامی به استفاده از آن‌ها از مهم‌ترین مأموریت‌های هیئت خدمات مالی اسلامی است. روش کاری هیئت خدمات مالی اسلامی در تنظیم و تدوین استانداردها، رهنمودها و یادداشت‌های فنی براساس سندی به‌نام «خط‌مشی و آیین‌نامه تهیه استانداردها، رهنمودها/ یادداشت‌های فنی»[2] است که در دسامبر ۲۰۲۰ به‌روزرسانی شده است.

براساس این سند، تهیه استانداردها در چهار مرحله کلی جریان می‌یابد.

---

[1] Islamic Financial Services Board Act

[2] Guidelines and Procedures for the Preparation of Standards and Guidance/ Technical Notes

- مرحله اول (آماده‌سازی): تهیه طرح پیشنهادی و ایجاد کارگروه مربوط جهت انجام مطالعات مقدماتی؛
- مرحله دوم (توسعه): برگزاری جلسات کارگروه، ویرایش، پردازش و تحلیل شرعی موضوع، جمع‌آوری نظرهای مشاوره‌های عمومی مقدماتی و چاپ طرح اولیه؛
- مرحله سوم (مشاوره عمومی): رساندن طرح اولیه به ذی‌نفعان صنعت خدمات مالی اسلامی و جمع‌آوری دیدگاه‌های مشورتی؛
- مرحله چهارم (نهایی‌سازی و تصویب): بازبینی طرح اولیه براساس دیدگاه‌های مشورتی و نهایی‌سازی آن و سپس تصویب آن در شورا. (آی‌اف‌اس‌بی: ۲۰۲۰b)

مجموعه فعالیت‌های هیئت خدمات مالی اسلامی در قالب ۲۵ استاندارد، ۳ یادداشت فنی و ۷ مورد رهنمودهای مالی اسلامی ارایه شده است. استانداردها و رهنمودهای هیئت خدمات مالی اسلامی به تفکیک سه بخش بانکداری اسلامی، تکافل و بازار سرمایه اسلامی در قالب جدول شماره (۱) ارایه شده است.

جدول شماره ۱: استانداردها و رهنمودهای هیئت خدمات مالی اسلامی به تفکیک بخش‌های گوناگون

ردیف	استانداردها	سال انتشار	بانکداری اسلامی	تکافل اسلامی	بازار سرمایه اسلامی
۱	IFSB-1– مدیریت ریسک	۲۰۰۵			
۲	IFSB-2– کفایت سرمایه	۲۰۰۵			
۳	IFSB-3– حاکمیت شرکتی	۲۰۰۶			
۴	IFSB-4– شفافیت و انضباط بازار	۲۰۰۷			
۵	IFSB-5– فرایند بازبینی نظارتی	۲۰۰۷			
۶	IFSB-6– نظارت بر اداره برنامه سرمایه‌گذاری جمعی	۲۰۰۹			
۷	IFSB-7– مباحث خاص در مورد کفایت سرمایه	۲۰۰۹			
۸	IFSB-8– نظارت در عملیات بیمه‌ی اسلامی	۲۰۰۹			
۹	IFSB-9– هدایت کسب‌وکار برای IIFS	۲۰۰۹			
۱۰	IFSB-10– سیستم نظارت شرعی	۲۰۰۹			
۱۱	IFSB-11– الزامات مربوط به‌ایفای تعهدات برای بیمه اسلامی	۲۰۱۰			
۱۲	IFSB-12– مدیریت ریسک نقدینگی	۲۰۱۲			
۱۳	IFSB-13– آزمون تنش	۲۰۱۲			
۱۴	IFSB-14– مدیریت ریسک برای بیمه اسلامی	۲۰۱۳			
۱۵	IFSB-15– کفایت سرمایه تجدیدنظر شده	۲۰۱۴			

ادامه جدول شماره ۱: استانداردها و رهنمودهای هیئت خدمات مالی اسلامی به تفکیک بخش‌های گوناگون

ردیف	استانداردها	سال انتشار	بانکداری اسلامی	تکافل اسلامی	بازار سرمایه اسلامی
۱۶	IFSB-16– اصول تجدیدنظر شده راجع به فرایند ارزیابی نظارت	۲۰۱۴			
۱۷	IFSB-17– اصول مربوط به‌مقررات تأمین مالی اسلامی	۲۰۱۵			
۱۸	IFSB-18– بیمه اسلامی اتکایی	۲۰۱۶			
۱۹	IFSB-19– الزامات شفافیت برای محصولات بازار سرمایه اسلامی	۲۰۱۷			
۲۰	IFSB-20– فرایند بازبینی نظارتی حوزه بیمه	۲۰۱۸			
۲۱	IFSB-21– اصول مربوط به‌مقررات تأمین مالی اسلامی (بخش بازار سرمایه اسلامی)	۲۰۱۸			
۲۲	IFSB-22– شفافیت و انضباط بازار (تجدیدنظر شده)	۲۰۱۸			
۲۳	IFSB-24– حمایت از سرمایه‌گذاران در بازار سرمایه اسلامی	۲۰۲۰			
۲۴	IFSB-25– ترویج شفافیت و انضباط بازار در تعهدات بیمه اسلامی/ اتکایی	۲۰۲۰			
۲۵	IADI-IFSB– اصول اساسی برای سیستم بیمه سپرده اسلامی	۲۰۲۱			
۲۶	GN-1– شناسایی رتبه‌بندی ابزارهای مالی منطبق با شریعت	۲۰۰۸			
۲۷	GN-2– استانداردهای مدیریت ریسک و کفایت سرمایه (معاملات مرابحه کالایی)	۲۰۱۰			
۲۸	GN-3– هموارسازی عملیات پرداخت سود به دارندگان حساب سرمایه‌گذاری	۲۰۱۰			
۲۹	GN-4– استاندارد کفایت سرمایه: تعیین آلفا در نسبت کفایت سرمایه	۲۰۱۱			
۳۰	GN-5– رتبه‌بندی توسط مؤسسات اعتبارسنجی خارجی در حوزه بیمه اسلامی (تکافل و تکافل اتکایی)	۲۰۱۱			
۳۱	GN-6– سنجه‌های کمّی برای مدیریت ریسک نقدینگی	۲۰۱۵			
۳۲	GN-7– تسهیلات آخرین مرجع وام‌دهنده منطبق با شریعت	۲۰۱۹			
۳۳	TN-1– توسعه بازار پول اسلامی	۲۰۰۸			
۳۴	TN-2– آزمون تنش	۲۰۱۶			
۳۵	TN-3– شمول مالی و تأمین مالی اسلامی	۲۰۱۹			

منبع: آی‌اف‌اس‌بی (۲۰۲۲)

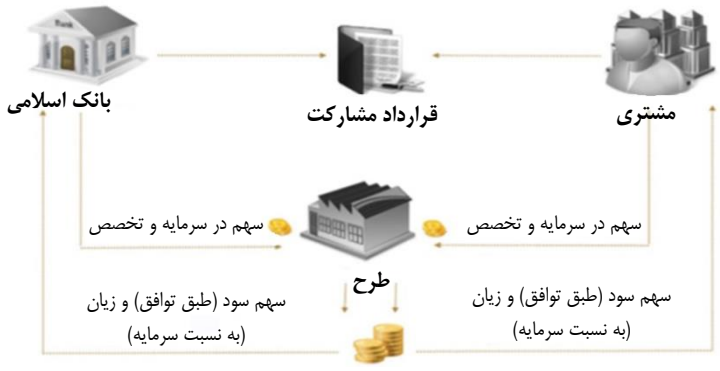
بررسی و تبیین استانداردهای آئوفی درباره مشارکت

شرکت در لغت عبارت است از: مخلوط شدن دو یا چند مال به‌گونه‌ای که هیچ یک از صاحبان اموال به‌طور مستقل، بر کل مال مخلوط شده تسلط نداشته باشند. در اصطلاح، عقد شرکت یا مشارکت، قراردادی است بین دو یا چند نفر تا با مال مشترک بین آن‌ها فعالیتی انجام شود. در نتیجه چنین قراردادی، تصرف در مال مشترک با هدف کسب سود جایز و سود و زیان حاصل به تناسب سرمایه بین شرکا تقسیم می‌شود. (موسویان و میثمی: ۱۳۹۷، ص. ۸۶)

آئوفی در استاندارد شرعی شماره ۱۲، مشارکت را چنین تعریف کرده است: «عقد شرکت (قرارداد مشارکت) توافقی است بین دو یا بیش از دو شریک برای ترکیب دارایی‌ها، نیروی کار یا بدهی‌هایشان با هدف کسب سود.» این نهاد، عقد شرکت را به دو دسته تقسیم کرده است: مشارکت سنتی (رایج در فقه) و مشارکت نوین. همچنین، مشارکت سنتی را به سه دسته شرکت عنان (مشارکت قراردادی)، شرکت وجوه (به‌معنی مشارکت در اعتبار یا شرکت) و شرکت ابدان یا اعمال (مشارکت در حرفه). (آئوفی: ۲۰۱۵b، صص. ۳۲۶–۳۲۷).

در شکل شماره (۲) ساختار متداول قرارداد مشارکت نشان داده شده که بین مشتری و بانک اسلامی منعقد می‌شود. طبق این ساختار، مشتری و بانک اسلامی سرمایه‌های خود شامل دارایی‌های نقدی و غیرنقدی یا تخصص را در قالب یک طرح با یکدیگر ترکیب کرده‌اند و طبق موازین شرعی در منافع طرح به نسبت‌های توافق شده و در زیان احتمالی به نسبت سرمایه با یکدیگر سهیم هستند. (آلامد: ۲۰۱۹، ص. ۹۹)

شکل شماره ۲: ساختار متداول تسهیلات مشارکت

منبع: آلامد: ۲۰۱۹، ص. ۱۰۰

استاندارد شرعی شماره ۱۲ آئوفی درباره مشارکت

طبق استاندارد شرعی شماره ۱۲ آئوفی، قرارداد مشارکت مدنی (شرکت عنان) شامل مشارکت بین دو یا چند شخص به‌گونه‌ای است که هر شخص مقدار مشخصی سرمایه را با هدف فعالیت در موضوع قرارداد به میان می‌آورد با این شرط که سود حاصل براساس توافق مشارکت تقسیم شود و زیان احتمالی نیز به نسبت سهم هر یک از شرکا توزیع شود. مهم‌ترین الزامات فقهی راجع به شرکت، به‌ویژه شرکت عنان که می‌توان آن را معادل مشارکت مدنی در نظر گرفت، مطابق استاندارد شرعی شماره ۱۲ آئوفی به‌شرح زیر است.

انعقاد قرارداد مشارکت

- قرارداد مشارکت می‌تواند با توافق بین طرف‌های قرارداد براساس ایجاب و قبول منعقد شود. قرارداد مشارکت باید در صورت لزوم مستند و به‌صورت رسمی ثبت شود. اهداف مشارکت باید به‌طور شفاف در قرارداد یا اساسنامه شرکت تصریح شود.
- بانک اسلامی می‌تواند با غیرمسلمانان یا بانک‌های متعارف برای انجام دادن فعالیت‌های منطبق با شریعت وارد قرارداد مشارکت شود، مگر این‌که شواهدی وجود داشته باشد که وجوه یا اقلام عرضه شده از سوی این‌گونه شرکا، از محل منابع نامشروع تأمین شده باشد. هنگام اجرای مشارکت با غیرمسلمانان یا بانک‌های متعارف باید تمهیداتی در نظر گرفته شود که اطمینان لازم از رعایت ضوابط شرعی فراهم شود. برای مثال، عملیات مشارکت توسط شخصی مدیریت یا نظارت شود که بر ضوابط شرعی اشراف دارد.
- بانک اسلامی می‌تواند از بانک‌های متعارف به‌عنوان شریک در تأمین مالی اتحادیه‌ای (سندیکایی) منطبق با شریعت استفاده کند، مشروط بر این‌که حق مدیریت عملیات مشارکت را برای خود حفظ کند و عملیات، تحت نظارت شرعی قرار داشته باشد.
- شرکا می‌توانند با توافق یکدیگر در هر مقطع زمانی از مشارکت، برای شرایط قرارداد، متمم در نظر بگیرند. آن‌ها می‌توانند در نسبت تقسیم سود تغییر ایجاد کنند، مشروط بر این‌که زیان رخ داده، به نسبت سهم‌الشرکه میان شرکا تقسیم شود.

سرمایه مشارکت

- براساس اصل اولیه، سرمایه مشارکت باید به‌صورت نقدی باشد تا بتوان براساس آن، میزان سرمایه شرکا را تعیین و سود و زیان را شناسایی کرد. با وجود این، دارایی‌های مشهود نیز در صورت توافق شرکا و تعیین میزان ارزش مالی آن اقلام، می‌تواند موضوع مشارکت قرار گیرد.

- اگر آورده‌های شرکا به ارزهای مختلف باشد باید به ارز واحد تبدیل شده تا سهم و تعهدات هر یک از آن‌ها معلوم شود.
- سهم‌الشرکه باید مشخص باشد، خواه به‌صورت یکجا پرداخت شود یا این‌که قرار باشد طی مقاطع زمانی مختلف (زمانی که وجوه بیشتری برای افزایش سرمایه لازم است) پرداخت شود.
- بدهی (حساب‌های دریافتنی) نمی‌تواند به‌تنهایی به‌عنوان سهم‌الشرکه قرار گیرد. تنها در صورتی بدهی می‌تواند به‌عنوان بخشی از سهم‌الشرکه قرار گیرد که به‌عنوان بخشی از دارایی‌های عرضه شده به‌عنوان سهم‌الشرکه قابل تفکیک باشد. مانند زمانی که یک شرکت تولیدی، خالص دارایی‌های خود را به‌عنوان سهم‌الشرکه در نظر بگیرد.
- وجوه مربوط به حساب‌های جاری، هر چند به‌عنوان تعهدات بانک محسوب می‌شود، ولی می‌تواند به‌عنوان سهم‌الشرکه از سوی بانک اسلامی یا شخص ثالث پذیرفته شود.

مدیریت مشارکت

- هر یک از شرکا می‌تواند در معاملات ذیل در راستای مشارکت فعالیت کند: فروش نقدی یا نسیه؛ کسب مالکیت یا به امانت گرفتن حساب‌های دریافتنی مشارکت؛ انجام پرداخت‌ها یا سپرده‌گذاری و پرداخت یا دریافت یک وثیقه به نمایندگی از شرکا؛ تقاضا برای پرداخت بدهی‌ها، پذیرش تعهدات، انجام اقدامات قانونی، ابطال قراردادها، استرداد کالاهای معیوب، اجاره دارایی‌های لازم برای مشارکت، پردازش انتقال حقوق و بدهی‌ها؛ درخواست تسهیلات اعتباری به‌نمایندگی از شرکا؛ و اجرای هر آنچه در راستای یک معامله مرسوم است. هیچ یک از شرکا نمی تواند به‌تنهایی و بدون رضایت سایر شرکا، فعالیتی برخلاف منافع شراکت انجام دهد. با وجود این ممکن است برای مثال یکی از شرکا وام‌های جزئی کوتاه‌مدتی پرداخت کند که بر عملیات مشارکت تأثیر چندانی ندارد.
- یک یا چند نفر از شرکا می‌توانند مدیریت مشارکت را برعهده بگیرند. در این حالت، سایر شرکا متعهد می‌شوند که طبق موافقت خود، از دخالت در مدیریت شرکت خودداری کنند.
- شرکا می‌توانند مدیر مشارکت را به شخصی غیر از شرکا واگذار کنند و به‌او دستمزد ثابتی پرداخت کنند که جزء هزینه‌های مشارکت در نظر گرفته نمی‌شود. همچنین، می‌توانند علاوه بر دستمزد ثابت، بخشی از سود مشارکت را نیز برای ایجاد انگیزه به مدیر پرداخت کنند. ولی اگر از ابتدا، مدیریت براساس درصدی از سود حاصل‌شده انجام شد، این کار مدیر را تبدیل به‌مضارب می‌کند و در این صورت او تنها در سود شریک می‌شود و بابت خدمات مدیریت مبلغ بیشتری دریافت نمی‌کند.

- جایز نیست برای شریکی که در اداره وجوه شرکت یا ارایه خدمات دیگری مانند حسابداری، مشارکت دارد، دستمزد ثابت تعیین کرد. البته می‌توان برای این‌گونه افراد، سهم بیشتری از سود، نسبت به حالت عادی (براساس سهم‌الشرکه) در نظر گرفت.
- تعیین شریک برای اداره مشارکت با در نظر گرفتن سهم بیشتر از سود، تنها در صورتی مجاز است که در قالب قراردادی مستقل از مشارکت صورت گیرد. به‌گونه‌ای که در هر مقطع زمانی بتوان بدون نیاز به ابطال مشارکت، او را عزل کرد. در صورت عزل شریک از مدیریت شرکت، باید پاداش معادل (اجرت‌المثل) برای او در نظر گرفت.

تضامین در مشارکت

- همه شرکا در قرارداد مشارکت، ید امانی دارند. از این‌رو، ضامن نیستند مگر در مواردی که سوء مدیریت، اهمال یا تخطی از مفاد قرارداد وجود داشته باشد.[1] به‌همین دلیل جایز نیست در قرارداد مشارکت، یکی از شرکا، اصل سرمایه شرکای دیگر را تضمین کند.
- می‌توان در قرارداد مشارکت، شرکا را ملزم کرد که برای جبران خسارت در موارد سوء مدیریت، اهمال یا تخطی از مفاد قرارداد، تضمین یا وثیقه شخصی ارایه دهند.
- شخص ثالث می‌تواند در قرارداد مشارکت ضامن شود و جبران خسارت همه شرکا یا تعدادی از آنان را برعهده بگیرد، مشروط بر این‌که:

۱- ظرفیت قانونی و توانمندی مالی شخص ثالث به‌عنوان ضامن، مستقل از قرارداد مشارکت باشد؛

۲- تضمین نباید به‌صورت تشریفاتی باشد یا ذیل قرارداد مشارکت آورده شود؛

۳- ضامن نباید مالک بیش از نصف سرمایه مضمون‌له باشد؛ و

۴- مضمون‌له نباید مالک بیش از نصف سرمایه ضامن باشد. در صورت ضمانت شخص ثالث و عدم ایفای تعهدات توسط ضامن برای جبران خسارت، مضمون‌له نمی‌تواند ادعا کند که قرارداد مشارکت ملغی و بی‌اثر شده یا از تعهدات خود در قرارداد سرپیچی کند. زیرا مضمون‌له از ابتدا با در نظر گرفتن وضعیت و توانایی شخص ثالث برای جبران خسارت، وارد قرارداد مشارکت شده است.

---

[1] در فقه امامیه نیز اصل اولی در قرارداد مشارکت این است که شریک، امین است و تنها در صورتی ضامن سهم سرمایه بانک است که زیان، منتسب به افراط و تفریط او باشد. بنابراین، اگر کل یا بخشی از سرمایه شرکت از بین برود، به تناسب سرمایه‌ها، بین بانک و شریک قابل تقسیم است. اما در عین حال، در قراردادهای مشارکت مدنی ابلاغی از سوی بانک مرکزی به‌بانک‌های عامل، ماده‌ای وجود دارد که براساس آن، شریک (مشتری بانک) ضمن عقد خارج لازمی به‌عنوان صلح با بانک به‌توافق می‌رسد که چنانچه در شرکت زیانی متوجه سرمایه بانک شود، شریک از اموال خودش زیان بانک را جبران خواهد کرد. به‌اعتقاد بسیاری از فقها نظیر فقهای شورای نگهبان، این قرارداد ثانوی، قرارداد مستقلی بوده و لازم‌الوفاست و صدمه‌ای به‌قرارداد مشارکت نمی‌زند.

عواید مشارکت (سود و زیان)

- شیوه توزیع سود بین شرکا باید در قرارداد مشارکت ذکر شود. توزیع سود در مشارکت به هر یک از شرکا باید براساس سهم‌الشرکه آنان باشد و نمی‌توان یک مبلغ معین یا درصدی از سرمایه را به‌عنوان سهم سود، تعیین کرد.
- به تعویق انداختن تعیین درصد سود پرداختی به هر شریک تا زمان تحقق سود، مجاز نیست. در خاتمه‌ی قرارداد مشارکت باید مبلغ سود مربوط به هر شریک مشخص شود. ممکن است شرکا با توافق یکدیگر هنگام توزیع سود، درصد توزیع سود میان خودشان را اصلاح کنند. همچنین، ممکن است یک شریک هنگام توزیع سود، بخشی از سود خود را به شریک دیگر واگذار کند.
- اصل بر توزیع سود به نسبت آورده شرکاست. با وجود این، می‌توان درصد تقسیم سود را به‌صورت توافقی نیز تعیین کرد، مشروط بر این‌که درصد اضافی سود مازاد بر نسبت سرمایه به نفع شریکی نباشد که کار مدیریت را برعهده ندارد. (پرداخت سود اضافی بدون دلیل نباشد) اگر شریکی در قرارداد قید نکند که او در مدیریت دخالت ندارد، می‌تواند سود مازاد بر نسبت سرمایه خود را دریافت کند، حتی اگر کاری انجام ندهد.
- در صورت بروز زیان در قرارداد مشارکت، شرکا به نسبت آورده خود متحمل زیان می‌شوند. از این رو، توافق برای تحمل کل زیان یا تحمل بخشی از آن، فراتر از نسبت آورده، توسط یک یا چند نفر از شرکا مجاز نیست. با وجود این، بدون قرار اولیه، یک یا چند نفر از شرکا می‌توانند در زمان بروز زیان، ضرر شرکای دیگر را جبران کنند.
- شرکا می‌توانند در مورد روش توزیع سود (خواه به‌صورت دائمی یا موقت) توافق کنند. برای مثال، در صورت متفاوت بودن پراکندگی یا میزان سود در دو بازه زمانی طی دوره مشارکت، می‌توان برای دوره اول مشارکت یک مجموعه، نسبت جهت تقسیم سود مقرر کرد و برای دوره دوم مشارکت یک مجموعه نیز نسبت‌های دیگر تعیین کرد. در هر صورت اتخاذ هرگونه روش برای توزیع سود نباید به‌گونه‌ای باشد که یکی از شرکا از مشارکت در سود محروم شود.
- لازم است توزیع سود مشارکت پس از کسر مالیات، تعهدات، بدهی‌های مالی، سایر هزینه‌های پروژه و همچنین، اصل سرمایه اولیه از درآمد حاصل انجام شود.
- شرایط و نحوه توزیع سود در قرارداد مشارکت نباید مغایر با روح مشارکت و اصل تسهیم سود باشد. برای مثال، تخصیص مبلغ از پیش تعیین شده سود یا درصد معینی از سرمایه (به‌عنوان سود) به یکی از شرکا، خلاف مقتضای مشارکت است. اگر با توافق شرکا، نحوه توزیع سود پیش از حصول

سود تغییر کند، سود حاصل باید براساس توافق جدید توزیع شود. در غیر این صورت، سود باید به نسبت سهم‌الشرکه میان شرکا تقسیم شود.

- می‌توان توافق کرد که اگر سود از حد مشخصی بیشتر شد، مازاد سود به طرف خاصی از شرکا تعلق گیرد. همچنین، شرکا می‌توانند توافق کنند در صورتی که سود، بیشتر از حد مشخص شده نباشد یا کمتر از آن باشد، توزیع سود براساس توافق میان آن‌ها انجام شود.
- سود مشارکت باید در پایان براساس عواید فروش همه دارایی‌های موجود در مشارکت (ارزشگذاری واقعی) یا ارزشگذاری دارایی‌ها براساس قیمت منصفانه (ارزشگذاری احتیاطی) توزیع شود. همچنین، مطالبات باید براساس مبلغ نقدی مورد انتظار پس از کسر بدهی‌های مشکوک‌الوصول ارزشگذاری شود. در ارزشگذاری مطالبات، در نظر گرفتن ارزش زمانی پول (بهره) یا تنزیل براساس ارزش جاری مجاز نیست.
- توزیع سود نباید برحسب سود انتظاری باشد، بلکه سود تحقق یافته بر مبنای ارزشگذاری واقعی یا احتیاطی دارایی‌های فروش رفته، معیار توزیع است.
- می‌توان تا قبل از مشخص شدن سود واقعی، بخشی از وجوه را به‌صورت علی‌الحساب به یکی از شرکا اختصاص داد، مشروط بر این‌که تسویه نهایی بر مبنای سود واقعی انجام شود. در این صورت، شرکا باید متعهد شوند که هرگونه مبلغ دریافتی مازاد بر سود واقعی را برگردانند.
- در صورتی که موضوع مشارکت، دارایی‌های تملک شده برای لیزینگ به‌منظور کسب درآمد یا ارایه خدمات برای کسب درآمد باشد، سود توزیع شده بین شرکا به‌صورت سالانه به‌صورت علی‌الحساب بوده و در پایان قرارداد، تسویه نهایی باید بر مبنای سود واقعی انجام گیرد.
- می‌توان براساس اساسنامه یا در صورت توافق شرکا، سود مشارکت را توزیع نکرد. همچنین، می‌توان بخشی از سود را به‌عنوان ذخیره برای پوشش زیان کنار گذاشت.
- شرکا می‌توانند در صورت توافق، بخشی از سود را برای مصرف در امور خیریه در نظر بگیرند.

سررسید مشارکت

- هر یک از شرکا می‌تواند پس از اعلان به شریک (شرکای) دیگر از قرارداد مشارکت انصراف دهد. در این صورت، او می‌تواند سهم‌الشرکه خود را دریافت کند، ولی این امر لزوماً موجب خاتمه قرارداد مشارکت نمی‌شود. شرکا می‌توانند در صورت توافق طی یک تعهد الزام‌آور، مشارکت را برای دوره زمانی معینی تمدید کنند. در این حالت، شرکا می‌توانند برای خاتمه مشارکت پیش از دوره زمانی

تعیین شده نیز به توافق برسند. در کلیه موارد بالا، تعهدات و اقدامات صورت گرفته پیش از خاتمه قرارداد بدون تغییر باقی مانده و تداوم خواهد یافت.

- هر یک از شرکا می‌توانند با اعلام یک تعهد الزام‌آور، برای خرید دارایی‌های مشارکت براساس ارزش بازار یا حصول توافق در زمان خرید، طی دوره مشارکت یا در خاتمه قرارداد، اقدام کنند. در هر حال، تعهد به خرید دارایی‌های مشارکت براساس ارزش اسمی مجاز نیست.
- قرارداد مشارکت در صورت فرارسیدن تاریخ سررسید، توافق شرکا یا تمام شدن موضوع مشارکت، پایان می‌یابد. پایان مشارکت می‌تواند بر مبنای انحلال سازنده باشد. بدین‌معنی که قرارداد مشارکت پایان یافته تلقی شده و شرکا به یک توافق جدید می‌رسند که در آن دارایی‌های مشارکت را که از طریق انحلال واقعی فروخته نشده‌اند، به‌عنوان سرمایه مشارکت در قرارداد جدید وارد می‌کنند.
- در صورتی که مشارکت به‌دلیل فرارسیدن سررسید پایان یابد، باید دارایی‌های موجود براساس ارزش‌های جاری بازار فروخته شوند. در این صورت، وجوه حاصل در موارد زیر مصرف خواهد شد:

الف- پرداخت هزینه‌های انحلال؛

ب- پرداخت تعهدات مالی؛

ج- توزیع دارایی‌های باقیمانده میان شرکا، متناسب با سهم‌الشرکه آنان. اگر دارایی‌ها کفاف پرداخت آورده شرکا را ندهد، توزیع بر مبنای نسبت‌های از پیش تعیین شده از سرمایه انجام خواهد شد.

مشارکت کاهنده[1] (تناقصی)

- مشارکت کاهنده، نوعی از قرارداد مشارکت است که در آن، یکی از شرکا متعهد می‌شود سهم شریک (شرکای) دیگر را به‌تدریج خریداری کند. این تعهد برای خرید و فروش، نباید ذیل قرارداد مشارکت بیاید، بلکه باید ضمن قراردادی مستقل، تعهد به خرید سهم‌الشرکه شریک دیگر قید شود. همچنین، انتقال سهم‌الشرکه به‌صورت شرط نتیجه، جایز نیست و نمی‌توان شرط کرد که در پایان مشارکت، سهم‌الشرکه به‌صورت خودبه‌خود به مالکیت طرف دیگر درآید.
- قواعد عمومی مشارکت برای مشارکت کاهنده نیز جریان دارد. برای مثال، شریک حق ندارد در حین مشارکت، سهم‌الشرکه خود را خارج کند.
- نمی‌توان به این دلیل که یک شریک در نهایت مالک موضوع مشارکت می‌شود، هزینه‌های بیمه یا نگهداری را برعهده او گذاشت.

[1] Diminishing Musharaka

- هر یک از شرکا بخشی از سرمایه مشارکت کاهنده را تأمین می‌کند. آورده شرکا نیز باید به‌شکل نقدی یا دارایی‌های مشهود قابل تبدیل به وجه نقد مانند زمین، ساختمان، تجهیزات و غیره باشد. در صورت بروز زیان، هر یک از شرکا متناسب با نسبت سهم‌الشرکه خود در هر مقطع زمانی در زیان شریک خواهد بود. زیرا با گذشت زمان، سهم یک یا چند شریک کاهش و سهم شریک (شرکای) دیگر افزایش می‌یابد.
- سهم سود شرکا باید به‌طور واضح تعیین شود. در عین حال، در صورت توافق شرکا می‌توان نسبت تقسیم سود را غیر از نسبت آورده شرکا در نظر گرفت. همچنین، شرکا می‌توانند با وجود تغییر سهم‌الشرکه طی زمان، نسبت تقسیم سود را تغییر ندهند. البته می‌توانند همزمان با تغییر نسبت سهم‌الشرکه، نسبت تقسیم سود را نیز تغییر دهند. در این حالت، درصد تقسیم زیان بین شرکا متناسب با نسبت سهم‌الشرکه تغییر خواهد کرد.
- نمی‌توان در مشارکت کاهنده شرط گذاشت که یکی از شرکا به‌تنهایی کل سود مشارکت را دریافت کند.
- در مشارکت کاهنده برای واگذاری سهم‌الشرکه به‌شریک دیگر می‌توان شرط کرد که سهم‌الشرکه برحسب قیمت بازار یا براساس قیمت توافق شده در زمان معامله، محاسبه و خرید و فروش شود. ولی فروش سهم‌الشرکه براساس قیمت از پیش تعیین‌شده یا قیمت اسمی مجاز نیست.
- شرکا می‌توانند سهام یک مؤسسه را به‌صورت تدریجی مالک شوند. برای مثال، مشتریان یک مؤسسه می‌توانند بخشی از سود یا بازده حاصل از مشارکت را برای تملک درصدی از سهام مؤسسه کنار گذارند. در واقع، موضوع مشارکت، سهام مؤسسه خواهد بود و شرکای مؤسسه می‌توانند تعداد مشخصی از سهام را در مقاطع زمانی معین خریداری کنند تا زمانی که مالکیت کل سهام را به‌دست آورند و تنها مالک موضوع مشارکت باشند.
- هر یک از شرکا می‌توانند سهم شریک (شرکای) دیگر را برای مقدار و مدت مشخص اجاره کنند. (آئوفی: ۲۰۱۵b، صص. ۳۳۶-۳۲۷)

استاندارد حسابرسی شماره ٤ آئوفی درباره مشارکت

استاندارد حسابداری مالی شماره (۴) آئوفی مطرح‌شده در ارتباط با قرارداد مشارکت در استاندارد شرعی، مقررات دیگری را از جنبه حسابداری مدنظر قرار داده که مهم‌ترین آن‌ها به‌شرح زیر است.

شناسایی سهم بانک اسلامی از سرمایه مشارکت در زمان انعقاد قرارداد

- سهم بانک اسلامی از سرمایه مشارکت (نقدی یا غیرنقدی) باید در زمان پرداخت به شریک [مشتری] یا در دسترس قرار گرفتن در حساب شریک شناسایی شود. این سهم باید در دفاتر بانک اسلامی تحت حساب تأمین مالی مشارکت (به‌نام مشتری) در سرفصل تأمین مالی مشارکت در صورت‌های مالی درج شود.

اندازه‌گیری سهم بانک اسلامی در سرمایه مشارکت در زمان انعقاد قرارداد

- سهم بانک اسلامی از سرمایه مشارکت که به‌صورت نقدی تأمین شده باید به‌میزان مبلغ پرداخت شده یا در دسترس برای مشتری در حساب مشارکت، اندازه‌گیری شود.
- سهم بانک اسلامی از سرمایه مشارکت که به‌صورت غیرنقدی (دارایی‌های قابل دادوستد یا دارایی‌های غیرپولی برای استفاده در فعالیت‌های اقتصادی) است، باید براساس ارزش منصفانه دارایی‌ها (ارزش توافق شده بین شرکا) اندازه‌گیری شود و اگر نتیجه ارزیابی دارایی به‌اختلاف بین ارزش منصفانه و ارزش دفتری دارایی منجر شد، این مابه‌التفاوت به‌عنوان سود یا زیان بانک اسلامی شناسایی می‌شود.
- هزینه‌های تحمیل شده فرایند انعقاد قرارداد از سوی یک یا هر دو طرف (مانند هزینه‌های مطالعات امکان‌سنجی یا سایر هزینه‌های مشابه) نباید به‌عنوان بخشی از سرمایه مشارکت در نظر گرفته شود، مگر این‌که این موضوع مورد توافق هر دو طرف باشد.

اندازه‌گیری سهم بانک اسلامی از سرمایه مشارکت پس از انعقاد قرارداد و در پایان دوره مالی

- سهم بانک اسلامی از سرمایه مشارکت ثابت باید در پایان دوره مالی به بهای تمام شده تاریخی (مبلغی که پرداخت شده یا مبلغ ارزیابی دارایی در زمان انعقاد قرارداد) اندازه‌گیری شود.
- سهم بانک اسلامی از سرمایه مشارکت کاهنده باید در پایان دوره مالی به‌بهای تمام شده تاریخی پس از کسر بهای تمام شده تاریخی هرگونه مبلغ انتقالی به‌شرکا اندازه‌گیری شود. (انتقال سهم از طریق فروش به ارزش منصفانه انجام می‌شود.) مابه‌التفاوت بین بهای تمام شده تاریخی و ارزش منصفانه باید به‌صورت سود یا زیان در صورت سود و زیان بانک اسلامی شناسایی شود.
- اگر مشارکت کاهنده قبل از تکمیل انتقال به شریک فسخ شود، مبلغ دریافت شده با توجه به سهم بانک اسلامی در بستانکار حساب تأمین مالی مشارکت ثبت شده و هرگونه سود یا زیان ایجاد شده که مابه‌التفاوت بین ارزش دفتری و مبلغ دریافت شده است، باید در صورت سود و زیان بانک اسلامی شناسایی شود.

- اگر مشارکت خاتمه یابد یا منحل شود و سهم طلب بانک اسلامی از سرمایه مشارکت (با در نظر گرفتن هرگونه سود یا زیان) در زمان تسویه‌حساب به‌صورت پرداخت نشده باقی بماند، سهم بانک اسلامی باید به‌عنوان یک طلب دریافتنی از مشتری شناسایی شود.

شناسایی سهم بانک اسلامی از سود یا زیان مشارکت

- سود یا زیان براساس سهم بانک اسلامی در معاملات تأمین مالی مشارکت که طی یک دوره مالی آغاز می‌شود و پایان می‌یابد، در زمان انحلال در حساب‌های بانک اسلامی شناسایی می‌شود.
- در مورد مشارکت ثابت که بیش از یک دوره مالی ادامه می‌یابد، سهم بانک اسلامی از سودهای هر دوره که ناشی از تسویه جزئی یا نهایی بین بانک اسلامی و شریک است، در حساب‌های همان دوره به‌میزان سودهای توزیع شده شناسایی می‌شود. سهم بانک اسلامی از زیان‌های هر دوره نیز در حساب‌های آن دوره شناسایی شده و این‌گونه زیان‌ها از سهم بانک در سرمایه مشارکت کسر می‌شود.
- برای مشارکت کاهنده که بیشتر از یک دوره مالی ادامه می‌یابد، پس از منظور کردن کاهش در سهم بانک اسلامی از سرمایه مشارکت و سودها و زیان‌های آن، در زمان انحلال، سود یا زیان شناسایی می‌شود.
- اگر شریک، سهم سود بانک اسلامی را پس از انحلال یا تسویه‌حساب پرداخت نکند، سهم سود قابل پرداخت به‌عنوان یک طلب دریافتنی از شریک شناسایی خواهد شد.
- اگر زیان‌های تحمیل شده در مشارکت ناشی از سوءمدیریت یا قصور شریک باشد، شریک باید سهم بانک اسلامی از اینگونه زیان‌ها را تقبل کند. این قبیل زیان‌ها به‌عنوان یک حساب دریافتنی از شریک شناسایی خواهد شد.
- سهم عواید پرداخت نشده بانک اسلامی ناشی از بندهای بالا باید در حساب دریافتنی مشارکت ثبت شود. برای این‌گونه حساب‌های دریافتنی در صورت مشکوک‌الوصول بودن، باید ذخیره در نظر گرفته شود. (آئوفی: ۲۰۱۵a، صص. ۳۲۷-۳۲۶)

جمع‌بندی و توصیه‌های سیاستی

در گزارش حاضر ضمن تبیین اهمیت و جایگاه استانداردسازی محصولات و ابزارهای بانکداری اسلامی، تجارب بین‌المللی و مؤسسات استانداردگذار در این زمینه معرفی شدند و به‌عنوان یک نمونه موردی، استانداردهای آئوفی در رابطه با قرارداد مشارکت از جنبه‌های فقهی و حسابداری تشریح شد. بر این اساس، برخی توصیه‌های سیاستی در راستای موضوع پژوهش حاضر به‌شرح زیر مطرح شده است.

- پیشنهاد می‌شود به‌منظور استانداردسازی محصولات و ابزارهای بانکداری اسلامی از حیث انطباق با شریعت، شورای فقهی بانک مرکزی با در نظر گرفتن استانداردهای بین‌المللی و تطبیق آن با الزامات داخلی، استانداردهای شرعی لازم در این رابطه را تدوین و ابلاغ کند.
- با توجه به این‌که استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (آئوفی) در بسیاری از کشورهای اسلامی مورد پذیرش قرار گرفته و به‌صورت اختیاری اجرا می‌شود، بهتر است این استانداردها در زمینه محصولات و ابزارهای بانکداری اسلامی به‌عنوان مبنای اصلی در نظر گرفته شود و در صورت لزوم با صلاحدید شورای فقهی بانک مرکزی، اصلاحات مربوط به‌منظور انطباق بهتر در شبکه بانکی ایران انجام شود.
- به‌منظور اجرای بهتر استانداردهای مربوط به محصولات و خدمات بانکداری اسلامی و جلب مشارکت شبکه بانکی در این زمینه، برنامه جامعی به‌منظور آموزش نیروی انسانی مرتبط در نظام بانکی طراحی و اجرا شود. پیشنهاد می‌شود این برنامه با محوریت شورای فقهی بانک مرکزی و با همکاری واحدهای آموزش بانک مرکزی و بانک‌ها طراحی و اجرا شود.
- به‌منظور بررسی نقاط اشتراک و افتراق در اجرای مشارکت مدنی در نظام بانکی ایران، می‌توان با مبنا قرار دادن استانداردهای آئوفی، قرارداد مشارکت مدنی را متناسب با این استانداردها بازنگری کرد و در پیوست آن، چک‌لیستی به‌منظور نظارت شرعی بر این قرارداد توسط مسئولان نظارت و تطبیق شرعی در شبکه بانکی قرار داد. البته، این توصیه به قرارداد مشارکت مدنی محدود نیست و در سایر قراردادها نیز می‌توان چنین پیوستی را به‌منظور ایجاد وحدت روش در اجرای بهتر نظارت شرعی مدنظر قرار داد.
- مناسب است شورای فقهی بانک مرکزی به‌منظور کمک به تسهیل استانداردسازی محصولات و ابزارهای بانکداری اسلامی در ایران، ترجمه مجموعه استانداردهای آئوفی را با همکاری شبکه بانکی در دستور کار قرار دهد. البته، بخشی از این استانداردها تاکنون ترجمه شده، ولی لازم است سایر استانداردها نیز ترجمه شود و علاوه بر آن، به‌منظور رفع مغایرت‌های احتمالی با دیدگاه‌های فقه امامیه، لازم است این استانداردها با مشارکت متخصصان در فقه مقارن مورد بررسی قرار گیرد.
- باید توجه داشت استانداردسازی بیش از حد نیز می‌تواند موجب تضعیف نوآوری و خلاقیت شود و به‌همین دلیل بهتر است استانداردسازی به‌صورت متعادل و به دور از تحمیل و اجبار صورت گیرد تا اثربخش‌تر باشد.

در پایان، باید توجه داشت که اگر نظام بانکی ایران بخواهد به‌عنوان یک نظام بانکی اسلامی پیشرو در سطح ملی و بین‌المللی مطرح شود، باید همانند بانک‌های اسلامی در سایر کشورها به مسئله انطباق عملیات بانکی با موازین اسلامی و اهتمام بر امر نظارت شرعی توجه ویژه کند و علاوه بر آن، با استانداردسازی محصولات و خدمات خود، زمینه اجرای بهتر نظارت شرعی و تعامل بهتر با سایر کشورهای اسلامی را فراهم سازد.

منابع و مآخذ

1- AAOIFI (2010). ***Accounting, Auditing and Governance Standards for Islamic Financial Institutions***, Bahrain: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.

2- AAOIFI (2015a). ***Accounting, Auditing and Governance Standards for Islamic Financial Institutions***, Bahrain, Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions; Worldwide distribution Dar AlMaiman for publishing & distribution.

3- AAOIFI (2015b). Shari‘ah Standards: Full text of Shari‘ah standards for Islamic financial institutions as at Safar 1437 A.H.-December 2015 A.D. Manama Kingdom of Bahrain: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions; Worldwide distribution Dar AlMaiman for publishing & distribution.

4- AAOIFI (2021). *About AAOIFI,* Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions, http://aaoifi.com/?lang=en#.

5- Alamad, Samir. (2019). ***Financial and Accounting Principles in Islamic Finance***. Springer International Publishing.

6- Al-Amine, Muhammad al-Bashir Muhammad (2012). Global sukūk and Islamic securitization market: Financial engineering and product innovation. Brill's Arab and Islamic laws series: v. 6. Leiden, Boston: Brill.

7- Deloitte & IRTI (2016). ***The catalysts for change Strategic priorities in governance and regulation in Islamic Finance practice***. Retrieved from https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/xe/Documents/financial-services/me_fsi_if_catalyst-for-change_whitepaper-2016.pdf.

8- Hassan, M. Kabir, & Mahlknecht, Michael (Eds.) (2011). Wiley finance series. Islamic capital markets: Products and strategies. Chichester, West Sussex, U.K: Wiley.

9- IFSB (2018). ***IFSB Islamic Financial Services Industry Stability Report 2018***. Islamic Financial Services Board. Kuala Lumpur, Malaysia. https://www.ifsb.org/sec03.php.

10- IFSB (2019). ***IFSB Islamic Financial Services Industry Stability Report 2019***. Islamic Financial Services Board. Kuala Lumpur, Malaysia. https://www.ifsb.org/sec03.php.
11- IFSB (2021). ***IFSB Islamic Financial Services Industry Stability Report 2020***. Islamic Financial Services Board. Kuala Lumpur, Malaysia. https://www.ifsb.org/sec03.php.
12- IFSB (2022). ***Published Standards***. Islamic Financial Services Board. Kuala Lumpur, Malaysia, https://www.ifsb.org/published.php.
13- IFSB-IOSCO-SC (2013). ***Disclosure Requirements for Islamic Capital Market Products. Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board***, International Organization of Securities Commissions, Securities Commission Malaysia.
14- Ijtehad Network (1392). ***Geographical Distribution of Islamic Jurisprudence Schools, Mashhad***, Retrived from https://b2n.ir/u83955.
15- ISRA & Thomson Reuters (2016). ***Islamic commercial law report 2017***. ISRA; Thomson Reuters.
16- Jobst, Andreas A. (2007). ***The Economics of Islamic Finance and Securitization***. The Journal of Structured Finance, 13(1), 6–27. doi:10.3905/jsf.2007.684860.
17- Kamali, Mohammad Hashim, & Abdullah, Abdul Karim (Eds.) (2014). ***Islamic finance: Issues in Ṣukūk and proposals for reform***. Kuala Lumpur, Malaysia, Markfield, United Kingdom: International Institute of Advanced Islamic Studies; Islamic Foundation.
18- Makarem Shirazi, Naser (1385). ***Encyclopedia of Comparative Jurisprudence; with the Cooperation of a Group of Professors and Researchers of the Qom Seminary***, 1ed, Qom, School of Imam Ali-ibn-e-Abitalib. (In Persian)
19- MIFC (2015). ***Islamic Finance: Prospects and Challenges***. Malaysia's Islamic Finance Marketplace. 2015, Aug 28.
20- Moosavian, Sayyed Abbas, Meisami, Hossein (1393), ***Shariah Supervision of Islamic Banks and Financial Institutions***, Tehran, Monetary and Banking Research Institute, Central Bank of I.R. of Iran (In Persian).
21- Moosavian, Sayyed Abbas, Nazarpoor, Mohammad Naqi, Kafshgar Jelodaar, Hossein (1388), ***The Role of Shariah Board in Enhancement of Shariah Compliance and Efficency of Islamic Banks***, Journal of Islamic Economics, N0. 36 (In Persian).
22- Rasul, Bilal (2010). ***Identifying the Main Regulatory Challenges for Islamic Finance***. In leading experts in islamic finance (Ed.), Islamic Finance. Instruments and Markets (pp. 21–24). London: Bloomsbury Information.
23- Rohani, Sayyed Ali (1395). ***Shariah Supervision of Central Bank***, Research Report No. 14791, Economic Studies Office, Islamic Parliament Research Center of the I.R. of Iran. (In Persian)

24- Safari, Meysam, Ariff, Mohamed, & Mohamad, Shamsher (2014). ***Sukuk securities: new ways of debt contracting***. Wiley finance series. Solaris South Tower, Singapore: John Wiley & Sons.

25- Zulkifli, Hasan (2010), Regulatory Framework of Shariah Governance System in Malaysia & GCC Countries and UK, ***Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies***, Vol.3.